

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

УДК 811.161.2'367.321

О. В. Гурко

КАТЕГОРІЯ СТВЕРДЖЕННЯ У ЛОГІКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ТА ЛІНГВІСТИЧНОМУ ВІТЛУМАЧЕННІ

Інтерпретовано поняття категорії у філософії та лінгвістиці. Під час дослідження з'ясовано, що категорія ствердження є однією з основних категорій філософії, логіки та лінгвістики, відображаючи найістотніші риси й сторони дійсності та закономірності її пізнання. Ствердження – це категорія, за допомогою якої оцінюють відповідність думки дійсності.

Ключові слова: категорія, ствердження, філософія, лінгвістика, логіка, синтаксична сутність, речення.

Интерпретируется понятие категории в философии и лингвистике. В ходе исследования было выяснено, что категория утверждения – одна из основных категорий философии, логики и лингвистики, она является отражением существенных черт и сторон действительности и закономерностей ее познания. Утверждение – это категория, с помощью которой оценивается соответствие мысли действительности.

Ключевые слова: утверждение, категория, философия, лингвистика, логика, синтаксическая сущность, предложение.

This article is devoted to the interpretation of the concept of categories in philosophy and linguistics. The category of affirmation is one of the main categories of philosophy, logic and linguistics, which is a reflection of the most significant features and aspects of reality and the laws of its knowledge. Affirmation is a category with which compliance is assessed views of reality.

Keywords: affirmation, category, philosophy, linguistics, logic, syntax essence, sentence.

Категорії ствердження та заперечення були й залишаються об'єктом дискусій та суперечок науковців у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві (Н. Д. Арутюнова, К. В. Габучан,

---

© Гурко О. В., 2014

К. Д. Донду, Є. В. Падучева, В. А. Трофімова). Останнім часом з'явилися дослідження, у яких з'ясовуються функційно-семантичні особливості категорії ствердження та заперечення в різних мовах. Зокрема, в російській мові це питання розглядалося в розвідках В. В. Бабайцевої, А. А. Калініної, в англійській – П. А. Афанаєва, І. І. Комарницької, в українській мові категорію ствердження і заперечення досліджували О. П. Куш, М. П. Баган. Проте в українському мовознавстві категорія ствердження як окремий об'єкт наукового дослідження ще не виокремлювалася.

Категорія ствердження – одна з основних категорій філософії, логіки та лінгвістики, що є відображенням найістотніших рис і сторін дійсності та закономірностей її пізнання. Це характеризує категорію ствердження як одну з найважливіших категорій мови й визначає потребу її подальшого всебічного дослідження.

Категорія ствердження належить до найскладніших у теоретичному плані. Багато питань, пов'язаних із цією категорією, залишаються гостродискусійними, та й загалом немає єдиного витлумачення її мовної сутності. Саме тому ми спробуємо з'ясувати сутність категорії ствердження.

Як зазначає Гегель, кожне поняття, а значить і кожне явище в природі, суспільстві і духовному житті, проходить потрібний цикл розвитку – ствердження, заперечення і заперечення заперечення, або нового ствердження [див.: 13, с. 222].

У формальній (класичній) логіці, а також у граматиці, що будує свої трактати на положеннях формально-логічної теорії, вивчають єдину форму мислення – судження й відповідний йому тип речень – розповідні. У цьому випадку предметом дослідження зазвичай є не всі розповідні речення, а лише ті, які містять у собі судження в його класичному витлумаченні. Це категоричне атрибутивне судження називають ще ствердженням. Через різноманіття семантичних форм ствердження недослідженими залишаються ті типи розповідних речень, що містять у собі інші форми мислення, відмінні від судження в його класичному трактуванні.

Традиційно розповідні речення розглядають як мовні форми вираження судження. У «Словнику з логіки» судження трактують як «думку, що виражена розповідним реченням та є правдивою чи помилковою. Судження позбавлене психологічного відтінку, що властиве ствердженню» [7, с. 324]. Проте не будь-яке розповідне

речення виражає судження (в логічному витлумаченні цього терміна). Мовною формою вираження судження є риторичні питання. Граматична семантика розповідних речень – значення повідомлення. Значення повідомлення, так само, як значення питання і спонування, – це тип абстрактного, синтаксичного значення. Російський дослідник П. В. Чесноков визначає логічний зміст розповідних речень як «думку-повідомлення» і пропонує вживати це поняття, а не «судження», бо воно є ширшим [14].

В енциклопедії «Українська мова» автор статті А. П. Грищенко наголошує на тому, що *розповідне речення* – речення, комунікативне завдання якого полягає в констатації якого-небудь реального або ірреального факту, в повідомленні про нього в усній або писемній формі. За власне структурної і семантико-синтаксичної варіативності типовим для розповідного речення є вираження предикатів первинними з функційного погляду формами дієслів дійсного й умовного способів та інфінітива. До найважливіших ознак розповідного речення належить т. з. інтонація крапки, реалізована в мовленнєвій практиці у двох основних контурах руху основного тону – низхідному і висхідно-низхідному. Ці основні різновиди розповідної інтонації можуть зазнавати модифікаційних змін, зумовлених різним місцем логічного наголосу, варіюванням порядку слів, видозмінами лексичного наповнення речення [12, с. 584].

Розповідні речення передають інформацію, повідомлення про дійсність. Серед понять «повідомлення», «констатація», що використовують, описуючи семантику розповідних речень, прийнято вживати термін «ствердження». Розповідні речення іноді називають стверджувальними реченнями [8, с. 9].

В енциклопедії професор А. П. Грищенко констатує, що *стверджувальне речення* – модальний різновид *речення*, у якому стверджується наявність пов'язаної з відповідним носієм або незалежної предикативної ознаки. Найтиповішою формою стверджувального речення виступають різноструктурні розповідні речення (прості й складні): *«Мокрі куці блищать під місяцем. Річка внизу жебонить по камінню, смирна, довірлива. З марева лугів випливає постать чиясь (О. Гончар); Природа мудра. Все створила мовчки (Л. Костенко).* Стверджувальну модальність протиставляють заперечній. До специфічних засобів комунікативної

організації стверджувальних речень, використовуваних із метою увиразнення підсилення, ствердження, належать частки **так, гаразд, адже (ж), же (ж), авжеж, атож, аякже** та їхні лексичні еквіваленти **добре, дійсно, справді, звичайно, безперечно, безсумнівно**, наприклад: *Так, орлиця тільки може на гострому і гладкому шпилі собі тривку оселю збудувати і жити в ній* (Леся Українка); *Гаразд, вмовкаю. Але ти, Митю, повинен усе знати...* (П. Загребельний) [12, с. 724].

Незаперечним є той факт, що існує взаємозв'язок між логічними поняттями «ствердження» та «судження». Вони нерідко є тотожними. Судження про дійсність зазвичай називають ствердженнями. В «Енциклопедичному словнику-довіднику лінгвістичних термінів і понять російської мови» *ствердження* – це констатація буття, існування такої ситуації в межах речення. Формальним сигналом ствердження є відсутність частки **не**: *Ми ходили туди; Він був поетом. У розмовному мовленні стверджувальне значення (за рахунок інтонації, порядку слів та спеціальних лексико-фразеологічних показників) можуть набувати висловлювання, які містять частку не: Як же, він не піде туди! Еге ж, не будуть вони втручатися!* Ствердження протиставляється запереченню [16, с. 353].

Російські лінгвісти В. В. Бабайцева та А. А. Калініна отожднюють поняття «розповідність» і «стверджуваність», «повідомлення» і «ствердження». Розповідні речення нерідко визначають як тип речень, які стверджують що-небудь [8, с. 22].

У вузькому витлумаченні термін «ствердження» трактують як «рід», «різновид» повідомлення та розповідного речення [15], «модифікацію комунікативного значення» розповідності [17]. Ствердження як «рід повідомлення» протиставляють іншим комунікативним різновидам розповідних речень – власне повідомленням, констатаціям тощо.

Змістом стверджень є думка про дійсність, що відображає діяльність індивідуальної свідомості та результат осмислення явищ дійсності, їхньої інтерпретації, класифікації, оцінки. На відміну від судження ствердження завжди має конкретного автора, який активно показує себе в реченні, висловлює власну позицію та захищає її як справжню.

У роботі «Речення та його граматичні категорії» Т. М. Ломтев зазначає: «... атрибутивна логіка вважає, що розповідне

речення – це судження, а судження має суб'єктивно-предикативну структуру: одна частина – судження, а інша – предикат» [10, с. 8].

Дискусійним залишається питання про співвідношення категорії ствердження та заперечення. Теорія ствердження й заперечення як двох паралельних форм мисленнєвої діяльності людини також не є цілісною й однозначною. Її прибічники, визначаючи співмірність ствердження і заперечення, по-різному витлумачують природу та функції цих форм. Один із найстарших дослідників заперечення Аристотель уважав, що ствердження і заперечення є протилежними формами висловлення, одна з яких констатує наявність у кого-небудь або чого-небудь певної ознаки, а інша – цю ознаку відкидає [2, с. 96].

Синтаксичну сутність категорії ствердження вперше компактно й досить виразно визначив О. М. Пешковський. Ствердження, на його думку, це «нульова категорія» щодо категорії заперечення, «що не має, як і більша частина нульових категорій, власних засобів... Речення, які не містять у собі заперечних членів, усвідомлюються як стверджувальні» [11, с. 390]. У визначеннях, запропонованих О. М. Пешковським, для нас особливо важливими є дві думки: по-перше, що і ствердження, і заперечення становлять виразно своєрідні синтаксичні категорії; по-друге, категорії ствердження й заперечення виявляються на реченнєво-комунікативному рівні. Виступаючи своєрідним складником загальної й визначальної категорії речення, ствердження й заперечення є найбільш частотною основою предикативності – однієї з основних ознак речення.

Розглядаючи предикативність як логічну, а не граматичну категорію, Т. П. Ломтєв вважає ствердження й заперечення виявом предикативності [10, с. 29]. Трактуючи сутність категорії предикативності, на наш погляд, доцільно спиратися на концепцію В. В. Виноградова, який основний зміст цієї категорії вбачав «...у віднесеності змісту речення до дійсності» [5, с. 79]. Синтаксисти нерідко послуговуються й іншим витлумаченням предикативності, зокрема: предикативність становить специфічне відношення між компонентами речення [1, с. 23–44].

У працях В. В. Виноградова [5], згодом П. А. Леканта [9] та інших граматистів виділено три синтаксичні категорії, у яких реалізується предикативність: *модальність, час, особа*. Проте співвіднесеність змісту речення з дійсністю виявляється не лише

в трьох названих вимірах, але й у значеннях ствердження й заперечення, які також репрезентують своєрідну, до того ж максимально важливу мовленнєву модальність. Категорійні ознаки ствердження – це синтаксичні ознаки. Кожна із цих категорій, становлячи окремий вияв предикативності, «показує певне відношення між висловлюванням і дійсністю, яке встановлюється і виражається мовцем за допомогою відповідних формальних показників» [9, с. 5].

Модальність – це своєрідне відношення, зв'язок висловлюваного до дійсності, яке мовець усвідомлює як реальне чи ірреальне. Синтаксична категорія *часу* виражає відношення висловлювання до моменту мовлення. У синтаксичній категорії *особи* знаходить свій вияв відношення висловлюваного до мовця, до співрозмовника чи до якої-небудь третьої особи. Ствердження й заперечення, як і інші компоненти предикативності, також передають відношення висловлювання до дійсності. Наприклад, коли що-небудь стверджують про дійсність: *Він зразу пізнав і той голос, і ту пісню. Ага...; – І чоловіка її знаю.... Так, ледачий ... п'янчужка був, – весело мовив Грицько* (З творів Панаса Мирного); *Рука жінки підіймається до очей, витирає їх. Так, значить, їдеш, сестро* (М. Стельмах).

Відповідно до теоретичних засад структурно-семантичного напряму категорію ствердження розглядає В. В. Бабайцева. Такий погляд є черговим етапом розвитку традиційного (класичного) мовознавства, а також ученням про синкретизм мовних явищ, що розробляє ця дослідниця, її учні та послідовники.

Так, В. В. Бабайцева зазначає: «Структурно-семантичний напрям є центральним серед сучасних синтаксичних концепцій, що збагачують його, але посідають периферійне місце, незважаючи на їхню актуальність у різні періоди розвитку синтаксичної теорії» [3, с. 93]. Інша дослідниця Л. Г. Зубкова наголошує на тому, що «перевагою цієї концепції, по-перше, є те, що вона швидко адаптувалася до сучасних наукових напрямів, а по-друге, науковець досить вдало і чітко пояснює та доводить зазначену вище теорію» [6, с. 122].

Представники структурно-семантичного напряму розглядають синтаксичні об'єкти у їхній цілісності, в єдності форми та змісту. Згідно з теоретичними аспектами цього напряму категорію ствердження трактуємо як структурно-семантичну категорію, що

має як власний зміст, так і специфічні мовні засоби вираження. На думку В. В. Бабайцевої, пізнання сутності мовного ствердження/заперечення не можливе без багатоаспектного дослідження змістової сторони цієї категорії.

Для традиційного мовознавства характерне уявлення щодо об'єктивного, онтологічного статусу категорії ствердження. Ствердження розглядають як категорію, що відображає явища реальної дійсності. «Ствердження в мові можна визначити, як констатацію існування предмета, ознаки, явища, виражене мовними засобами», – зазначає А. І. Бахарев [4, с. 65].

На думку А. А. Калініної, ствердження – це категорія, за допомогою якої оцінюють відповідність думки дійсності. Ця оцінка входить до кола модальних (верифікативних) значень категорії ствердження. У реальних процесах комунікації прагматичний аспект семантики ствердження зазвичай реалізують у сфері вираження ствердження чи спростування (висловлювання) [8, с. 12].

Отже, ствердження – це категорія, значення якої полягає у відношенні висловлювання до дійсності за такою ознакою, як наявність у реальній дійсності зв'язку між предметом та його ознакою (підтвердження достовірності почутої інформації, повідомлення про однаковість у поглядах, висловлення згоди на пропозицію, згоди з наказом, згоди виконати прохання та ін.).

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Адмони В. Г.** Типология предложения. Исследования по общей теории грамматики / В. Г. Адмони. – М.: Наука, 1968. – 105 с.
2. **Аристотель.** Сочинения: в 4 т. / Аристотель. – М.: Мысль, 1978. – Т. 2. – 688 с.
3. **Бабайцева В. В.** Избранное. 2005–2010: сб. науч. и науч.-метод. статей / Бабайцева В. В.; [под ред. К. Э. Штайн]. – М.; Ставрополь: Изд-во Ставропольского гос. ун-та, 2010. – 400 с.
4. **Бахарев А. И.** Отрицание в логике и грамматике / А. И. Бахарев. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1980. – 77 с.
5. **Виноградов В. В.** Избранные труды. Исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1975. – 560 с.
6. **Зубкова Л. Г.** Рецензия / Л. Г. Зубкова // Филологические науки. – 2011. – № 2. – С. 118–123. – Рец. на сб.: Бабайцева В. В. Избранное, 2005–2010: сб. науч. и науч.-метод. статей / Бабайцева В. В.; [под ред. К. Э. Штайн]. – М.; Ставрополь: Изд-во Ставропольского гос. ун-та, 2010. – 400 с.

7. **Ивин А. А.** Словарь по логике / А. А. Ивин, А. Л. Никифоров. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 384 с.
8. **Калинина А. А.** Категория утверждения/отрицания в функциональных типах предложений в современном русском языке: автореф. дисс. на соискание учен. степени докт. филол. наук / А. А. Калинина. – М., 2011. – 56 с.
9. **Лекант П. А.** Синтаксис простого предложения в современном русском языке / П. А. Лекант. – М.: Высшая школа, 1986. – 176 с.
10. **Ломтев Т. М.** Предложение и его грамматические категории / Т. М. Ломтев. – М.: Изд-во Московского гос. ун-та, 1972. – 198 с.
11. **Пешковский А. М.** Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М.: Учпедгиз, 1956. – 511 с.
12. **Українська мова: енциклопедія** / [редкол. Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – [3-є вид., зі змінами і доп.]. – К.: Укр. енцикл., 2007. – 856 с.
13. **Філософія: навч. посіб.** / [ред. І. Ф. Надольний]. – К.: Вікар, 2004. – 518 с.
14. **Чесноков П. В.** Понятие о суждении, вопросе, побуждении и логической фразе / П. В. Чесноков // Ученые записки Ростовского пед. ин-та. – Вып. 4. – Ростов н/Д, 1955. – С. 3–21.
15. **Шатуновский И. Б.** Коммуникативные типы высказываний, описывающих действительность / И. Б. Шатуновский // Логический анализ языка. Истина и истинность в культуре и языке. – М.: Наука, 1995. – С. 158–165.
16. **Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык: в 2-х т.** / [Тихонов А. Н., Хашимов Р. И., Журавлева Г. С. и др.]. – М.: Флинта: Наука, 2008. – Т. 2. – 816 с.
17. **Янко Т. Е.** Коммуникативный статус высказываний со словом *правда* / Т. Е. Янко // Логический анализ языка. Истина и истинность в культуре и языке. – М.: Наука, 1995. – С. 173–177.

Надійшла до редколегії 14.03.2014